

Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu

İnsanlığın Hakikat Arayışı ve
İbnü'l Arabi

BİLDİRİ KİTABI
15-16 Kasım 2018 MALATYA

I. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

İNÖNÜ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ
İnönü Üniversitesi
(İlahiyat Fakültesi)

İnönü Üniversitesi Yayınları No: 41
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 4

Sertifika No
26607

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

ISBN
978-975-8573-85-1

1. Baskı Aralık 2018 Ankara 500 Adet

Editörler

Prof.Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR
Doç. Dr. M. Korkut ÇEÇEN
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir KIYAK
Arş. Gör. Gülşen SAYIN

İsteme Adresi

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: 0422 377 49 99
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

Baskı

Serhat Mah. 1256 Sokak No:11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

Açıklama: 15-16 Kasım 2018 tarihlerinde Malatya'da düzenlenen Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumuna 11 farklı ülkeden katılım gerçekleşmiştir. Bu eserde yer alan metinlerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

FUSUS'A GÖRE İBNU'L- ARABİ VE ŞARİHLERİNE GÖRE HALK KATINDAKİ DİN

Ahmet Kamil CİHAN¹

Özet: İbnü'l-Arabi, Fususu'l-Hikem'de dini iki kısımda inceler: Allah katındaki din ve Allah'ın muteber saydığı halk katındaki din. Allah katındaki din, şeriat ve namustan ibarettir. Halk katındaki din ise insanların Allah'ın rızasını aramak maksadıyla icat ettikleri hikmetli kurallardır. Bu, Hadid, 57/27'deki ayetten hareketle açıklanır. Mesela ruhbanlık, herhangi bir peygamberin vahiy ile Allah katından getirdiği bir şey değildir. Halk nezdindeki dinde mevcut olan maslahat ve hikmet, ilahi vaz'ı ile meşru olan ilahi hükümlere gayede muvafık olduğu için Allah kendi katından meşru kıldığı şeye itibar ettiği gibi ona da itibar eder. Ruhbanlığı uygulamakla Allahın rızasına ulaşacaklarına inananlara Allah ecirlerini verecektir. Yorumcular da bu fikre katılmakla birlikte bir kısmı halk katındaki dinin fetret dönemine mahsus olduğunu söyledikleri gibi, kimileri de sufilerin Allah'a yaklaşma maksadıyla yapmış oldukları riyazet, az konuşma, az uyuma gibi uygulamaları da buna dahil etmişlerdir. Sonunculara göre bu, şeriata zait olmakla birlikte ona uygundur. Bu sebeple o bidat olmayıp, bilakis güzel bir yoldur. Halk katındaki din fikrinin önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira günümüzde insanların iyilik ve menfaati için konulan çoğu kurallar, şeriatın maksadına büyük ölçüde benzemektedir. Diğer taraftan, insanların Allah rızası veya ona yaklaşma maksadıyla yaptığı ve dinin yasaklamadığı uygulamaların muteber sayılmasıyla dini hayatın zenginleşmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: İbnü'l-Arabi, Fususu'l-hikem, Fusus şarihleri, beşeri din, dini geçerlilik.

İbn al-Arabi and His commentators on the Religion with people in Fusus

Abstract: İbnü'l-Arabi divides the religion into two parts in Fusus al-Hikam: the religion with Allah, and the religion with people, which Allah considers validity. The religion with Allah consists of Sharia and the law (al namus). The religion with people is the wise rules that people invented in order to seek the pleasure of Allah. This is explained by the verse from Hadid, 57/27 in Quran. For example, monasticism is not something which any prophet brought from Allah through the revelation. The public interest and wisdom that existed in the religion with people is appropriate for what is in the divine religion. Allah will give rewards to those who believe that they will achieve the approval of Allah through the monasticism. Commentators also agree with this idea, but some say that the religion with people is only valid for the period between two prophets as well as some include into religion with people sufi's practise such as like little talk, little

¹ Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri

sleep, etc. According to the next group, this is appropriate to the sharia for purpose. For this reason it is not islamic innovation (bid'ah), but it is a nice way. We believe that the thought of "religion with people" is important. Today, most of the rules set for the good and interest of people are largely similar to the purpose of the sharia. On the other hand, it contributes to the enrichment of religious life.

Key words: İbnü'l-Arabi, Fusus al-hikam, commentators of Fusus, religion, religion with people, validity of religion

❧ Giriş

Dinle ilgili kullanılan sözcükler kaynaklarımızda ed-din, el-mille ve eş-ser'(ia) kelimeleri üzerinden yürütülür. Dinin ıstılah anlamı ise mesela Ragıp İsfhani'de "Allaha yakın olmaları için Yüce Allahın peygamberlerin diliyle meşru kıldığı şey", Cürcani'de "akıl sahiplerini rasulde olanı kabul etmeye çağıran ilahi bir vazı", Tahanevi'de "şeriat ve akıl sahiplerini bu dünyada salaha, öbür dünyada felaha götüren ilahi yasa" Akseki de "akıl sahiplerini kendi ihtiyarlarıyla bizatihi hayır olan şeye götüren ilahi yol olup, peygamberlerin vahye dayalı tebligatı" şeklinde geçer. El-mille ise Farabi de "ilk başkanın, toplumu için belirleyip takdir ettiği görüşler ve bir takım şartlarla kayıtlı davranışlar" İsfhani'de ise "dinin bir benzeri olan şey", Cürcani'de "dinle özde bir itibarda farklı bir şey", Tahanevi'de "peygamberlerin yazdırması ve onlar üzerinde ihtilaf etmemeleri itibariyle şeriatların asılları" olarak açıklanır. Eş-ser'u kelimesi ise Tahanevi'nin verdiği tariflere göre "Allahın kulları için belirlediği ve bir peygamberin getirdiği hükümlerdir, bu hükümler "amelin niteliği ile ilgili olduğunda fıkhi, inancın niteliği hakkında olduğunda itikadi hükümler" olarak kullanılır. Tahanevi'ye göre bu hükümler itaat edilmeleri açısından "din"; yaz(dır)ılmaları bakımından millet; meşru kılınmaları bakımından şerattir. Bunlar arasındaki fark özde değil itibar/nispet bakımındandır. Şöyle ki, din Allah'a, şeriat ve millet ise peygambere ve ümmete nispet edilir.²

Anlaşılacağı üzere din ve millet kelimesi ile bütün peygamberlerde değişmeden aktarılan ortak hakikatler, şeriat ifadesiyle de değişmeyen hakikatlerin yanı sıra hayata yansıyan iradi hakikatlerin belli bir dönemde bir peygamber aracılığı ile şekli belirlenmiş ve düzenlenmiş olan nizamı kast edilmektedir. Bu sebeple şeriatlar arasında nesih mümkün görülmüştür. Yani ilkeler değil, ilkelerin uygulamaları toplumdan topluma değişmektedir.

Bu bildiride ilahi bildirim olmadan insan marifetiyle varolan beşeri din konusu, İbnü'l-Arabi ve şarihleri merkezinde ele alınacaktır. Böyle bir din mümkün mü? Mümkünse Allah katında onun değerlendirilmesi nasıldır? Buna iman eden birisi ecir ve mükafat bakımından nasıl bir akıbeta maruz kalır? Vb sorulara cevap aranacaktır. Beşeri din terkibi, tarafımızdan tercih edilmiş olup, İbnü'l-Arabi ve şarihlerin tercih edip kullandıkları terkip ise "halk katındaki din"dir. Akışa göre iki ifade şekli de kullanılmıştır.

² Daha fazla bilgi için bk. Hasan Şahin, İslam Felsefesi Tarihi Dersleri, İlahiyat Yayınları, Ankara 2000, 16-23.

☞ İbnü'l- Arabi (ö. 638/1240)

İbnül-Arabi beşeri din meselesini *Fususul-hikem*'in sekizinci fassında ele alır ve orada dini iki kısma ayırır: İlki Allah katındaki din, diğeri de Allah'ın muteber addettiği halk katındaki dindir. Burada Allah'ın itibar ettiği kaydı önemlidir. Açıklaması ileride gelecektir. Allah katındaki din, aynı zamanda Hak Tealanın öğrettiği kimse yani peygamber nezdinde mevcut olduğu gibi, bu kimsenin öğrettiği kimsenin yani ümmetinin nezdinde de mevcuttur. Bu dini Allah seçmiş ve halk katındaki dine nazaran daha yüksek bir merteye vermiştir. Nitekim ayette “İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle: “Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. Siz de ancak müslümanlar olarak ölün” dedi.” (Bakara, 2/132) denir. İbnü'l-Arabi için Müslüman olarak ölün ifadesi, ona inkıyat etmiş halde ölünüz, demektir. Şu halde ona göre Allah katındaki din İslam olup, manası inkıyattır. Dolayısıyla din inkıyattan ibarettir. Allah katındaki din, bir başka açıdan insanın inkıyat eylediği şeriattır. Bu durumda da din inkıyattır. Namus ise Allahın meşru kıldığı şeriattır. Allahın meşru kıldığı şeraite inkıyat ile muttasıf olan kimse dini varlıkta tutmuş olur. Kul dini inşa eden, Hak ise hükümleri vazedendir.³

İbnü'l-Arabi burada dini, insanın inkıyat yani boyun eğme ve itaat gösterme eylemi olarak ele almaktadır. Bu sebeple dinin ayakta tutulması, insanın vaz edilen hükümlere itaat göstermektir.

Allahın muteber saydığı halk katındaki din ise Hadid, 57/27'deki ayetten hareketle açıklanır. Ayetin meali şöyledir: “(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir. “

İbnü'l-Arabi'ye göre icat eyledikleri ruhbanlık ki, bu hikmetli kurallardır ve bilinen herhangi bir peygamber dini örfte bilindiği şekliyle, yani vahiy ile onu Allah katından getirmiş değildir. Halk nezdindeki dinde mevcut olan zahir maslahat ve hikmet, ilahi vazı ile meşru olan ilahi hükümlere gayede muvafık olunca Allah kendi katından meşru kıldığı şeye itibar ettiği gibi ona da itibar etmiştir. Oysa Allah onlara ruhbanlığı farz kılmamıştır. Allah, onların kalpleriyle kendisi arasında inayet ve rahmet kapısını bilmedikleri şekilde açınca nebevi tarihin dışında meşru gördükleri dine tazim eylemeyi onların kalplerinde yaratmıştır. Onlar bunu yaparken Allahın rızasını talep etmekte idiler. Bununla birlikte ruhbanlığın meşru kıldığı kimselerin çoğu ona gereği gibi riayet etmediler, onun hakkını da vermediler. Bununla Allahın rızasına ulaşacaklarına inananlara Allah ecirlerini vermiştir. Bu ibadetin kendileri için meşru olunan kimselerin çoğu fasıktır, yani ona inkıyat eylemekten ve onun hakkını vermekten çıktılar. Ona inkıyat eylemeyen, teşri edicisine, razı olacağı şekilde inkıyat etmemiş olur.⁴

³ Geniş bilgi için bk. Ahmet Kamil Cihan, “Fususul-Hikem'de Din Kavramı” Tasavvuf | İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-1), yıl: 9 [2008], sayı: 21, ss.145-159

⁴ İbnül-Arabi, *Fususul-Hikem*, Neşir: Ebu'l-Ala el-Afifi, Darul-Kitabil-Arabi, Beyrut 2002, 94-95.

İbnü'l-Arabi'nin ifadelerinden anlaşılın, insanların kimisi kendiliklerinden Allahın rızasını arama gayesiyle din icat eder. Allah da böyle bir şeye inanan kimselerin kalplerinde ona tazim etmeyi yaratır. Dolayısıyla buna inanan ve onunla amel eden kimseye Allah ecrini verir. Böyle olduğu takdirde beşeri din, Allah'ın da itibar ettiği bir din olur.

☞ Sadreddin Konevi (ö. 673/1274)

Konevi, *Fusus*'u özetlediği eserinde Allah katında dinin İslam olduğunu belirtir. İslamın manası ise inkıyattır. Din iki nevidir. İlki memurun bih olup, rasullerin getirdiği şeyden ibarettir. Diğeri de muteber din olup, içinde Hakka tazim bulunan uydurulmuş din/dini ibtida'dan ibarettir. Allahın rızasını gözeterek uydurulmuş dinin hakkını gözetken kimse felaha erer.⁵

Konevi'nin bu meseleyle ilgili yaptığı bir başka şerhe göre din iki çeşittir: Akli din ve şer'i din. Bunların her birisinin iki anlamı vardır. Birisi itaat ve inkıyattır. İnkıyat ve itaat de zahir ve batın diye iki nevidir. Bunlardan her birisi de iki kısımdır: Bittabi ve bizzat olan inkıyat ve itaat, çaba/taammul ile olan inkıyat ve itaat. Dinin diğer manası karşılık vermedir (cezadır). Bu da iki şekilde gerçekleşir: Zati ve iradi. Zati ceza adalet ve müvazene ile olur. Bunun bilgisi, bilgilerin en yüce olanlarındanır. İradi ceza ise durum böyle olmadığı halde kendisinde müvazenenin fazlası olduğu zannedilecek şekilde zuhur eder.⁶

Konevi'ye göre beşeri din, önce uydurulmuş din sonra da akli din olarak ifadesini bulur. Gayesi hakkı ululamak olup, zahirde ve batında inkıyattan ibarettir. Bir diğer yönü de adalete riayetir. Beşeri dine uyan kimse felaha erer.

☞ Abdurrezzak Kaşani (ö. 736/1335)

Dinin iki çeşit olmasını açıklarken o da dinin burada inkıyat anlamına geldiği belirtir. Bunun yanı sıra dinin Allah tarafından vazedilen şeriat ve ceza manaları da vardır. Halk katındaki din ise ehl-i salahdan bir grubun, mead ve meaşın seadetine götürmesinde, istihsanen kendi aralarında böyle terimleş-tirdiği övülen bir tariktir. Allahın onu muteber görmesi ise bu dinin, vaz edilen şeraitteki Allahın iradesine uygun gelmesi sebebiyledir.⁷

Kaşani'ye göre hangi dine inkıyat olursa olsun her halükarda inkıyat edilen Allahtan başkası değildir. Allahın itibar ettiği halk katındaki dinin örneği hikmetli kurallardan ibaret olan ruhbanlık olup, hususi bir örfte malum olan özel bir tarik ile vaz olunmuştur. Kaşani bunu zamanındaki tasavvuf tarikine benzetir. Hikmetli kurallardan ibaret olan ruhbanlık icat edildiği vakitte malum bir rasul tarafından Allah katından insanların umumuna getirilmemiştir. O hak yoluna giren riyazet ehlinden hususi bir grubun tarikidir. Onlara vacip de değildir. Ne var ki, bu kurallarda zahir olan maslahat ve hikmet, ilahi şeraitte vaz olunan ilahi hükme gayede uygun geldiği için Allah da kendi katındaki

⁵ Sadreddin Konevi, *Nakşul-Fusus*, ISAM: 10248, varak: 4a.

⁶ Sadreddin Konevi, *Fukuk Neşir*: Muhammed Hocey, İntişarat-ı Mevla, Tahran 1413, 186; *Fususul-Hikemin Sırları*, çev: Ekrem Demirli, Kapı yayınları, İstanbul 2014, 59.

⁷ Abdurrezzak Kaşani, *Şerhu Fususil-Hikem*, Tashih: Mecid hadizade, Tehran 2004, 234.

dine itibar ettiği gibi onu da muteber görmüştür. Her iki dinin gayesi de Kaşani'ye göre insani kemalden ibarettir. Zira ehlullahın hususi olanlarına has hükümler vardır. Çünkü onlar, Allahın, ilk inayette onlara bağışladığı hususi istidatlara sahiptir. Onlar ziyade inayet ve rahmet sebebiyle farkında olmaksızın irade ettikleri şeyi tasdik etmişler ve ona olan şevkleri de artmıştır. Buna bağlı olarak kalplerinde, hukemanın ve uzemanın nebevi tarike ziyade olarak Allah rızasını talep ederek vaz ettiği kurallara tazim etme hususu da vaki olmuştur. Kaşani burada *Fusus'ul-hikem*'in nüsha farklılığından kaynaklanan bir hususa işaret eder. "Nebevi tarike ziyade" ibaresi bazı nüshalarda nebevi tarikin dışındakine ziyade" şeklinde geçmektedir. Şayet bu doğru ise bu takdirde cümlenin anlamı şöyle olur: "Allahın meşru kıldığı şeraitin dışında vaz eyledikleri şeraite göre meşru kılınan şeye tazim etme" olur. Yoksa nüshalarda görülen farklılık şu anlamda asla makbul değildir: "Allahın meşru kıldığı şeriata aykırılık/münafi vaz eyledikleri şeraite göre meşru kılınan şeye tazim etme".⁸

Kaşani, ruhbanlık örneğini Allah'ın bir hatırlatması olarak görür ve ondan hareketle şunların da bilineceğini iddia eder: Mutasavvifinin müstahsen gördüğü başı traş etmek, halk elbisesi giymek, yeme ve uykuyu azaltarak riyazet yapmak, zikre ve cehri zikre devam etmek ve şeriata aykırı olmayan diğer adab örneklerinde olduğu gibi, meşru olana zait olan ibadet, münker bir bidat değildir. Münker olan, sünnete muhalif olan bidattir.⁹

Onlar, Allah farz kılmadığı halde icat ettikleri ruhbanlıkla Allahın rızasını aramışlar ve bunun hakkını vermeye çalışmışlardır. Şeyhin ibaresini olumsuz almak da Kaşani'ye göre doğrudur. O zaman anlam şöyle olur. Fasıklar ruhbanlığın hakkını gereği gibi gözetmediler. Zira ruhbanlığı icat edenler, Allahın rızasını kazanmak için gereği gibi ona riayet etmişlerdir. Ancak fasıklar bunu yapmamışlardır. Allah ruhbanlığın hakkını gözetenlere ecirlerini vermiştir. Çünkü onların imanları, salih amellerinin mirasıdır. Bununla birlikte bu ibadetin meşru kıldığı kimselerin çoğu ona inkıyat etmekten uzak kalmıştır. Ona inkıyat eylemeyen de onun teşri edicisine yani Allah'a razı olacağı şekilde inkıyat etmemiş olur. Bu ibadetin teşri edicisi asalet yoluyla Cenabı Haktır. Zira onu vaz edenler, Allah için vaz etmişlerdir. Bu itibarla ona inkıyat Hakka inkıyat demektir. O da onun ecrini verir. Ona inkıyat etmeyen Allahın razı olacağı şekilde ona itaat etmemiş olur.¹⁰

Kaşani'nin diğer şarihlere göre farklı olan yorumuna dikkat çekelim: İlki, Nüsha farklılığından kaynaklanan anlamlara dikkat çekmesidir. Bir başkası beşeri dinin vazedenden ehl-i salah, hukema ve uzema olmasıdır. Bir diğeri dinin gayesinin insani kemal olarak açıklık kazanmasıdır. Bir diğeri tasavvuf erbabınca müstahsen görülen hususların beşeri din kapsamına alınmasıdır. Ancak bu mevcut şeriata aykırı olmaması şartını taşır. Yani onların ortaya koydukları adab, sünnete muhalif değildir. Bunlara riayet edenlere de Allah ecirlerini verecektir.

⁸ Kaşani, şerh, 236.

⁹ Kaşani, şerh, 236.

¹⁰ Kaşani, şerh, 237.

☞ Davud Kayseri: (ö. 751 / 1350)

Kayseri, İbnü'l-Arabi'nin metinlerini yani diyerek şerh eder. Bazen hazırlık bilgileri verir. İnkıyat, ceza ve adet manalarına gelen dini, şeriata naklederek der ki:

Din, ya peygamber göndermek suretiyle ilahi cem' hazretinden veya tafsil hazretinden gelir. Bu Allahın seçtiği din olup, onu nebilere vermiş ve onlara öğretmiştir. Diğer müminler de onlar vasıtasıyla onu öğrenmiş olur. Bu tarife göre, risaleti tebliğ ve dini tebyin etmesi, Allah'ın halka karşı bir hüccetidir. Halk nezdindeki din ise hakkın nuruyla hidayeti bulan, emir ve halk alemini tefekkür eden kimselerin, nefislerini mükellef kıldıkları şeydir. Zira onlar, batinlarına düşen ışıklarla ve temiz olan nefislerinin aydınlanmasıyla ubudiyet ve rububiyet makamlarını bilirler. Dolayısıyla onlar, rabbin verdiği nimetlere, onları yaratmış olmasına ve hidayetini şükretmek üzere kendilerini ubudiyetle mükellef kılarlar. Yazılmadığı halde onlar ruhbanlığı icat ettiler denmesi, bu ibadetin onları farz kılınmadığı anlamına gelir. Onlar icat ettikleri ruhbanlığı Allahın rızasının aramak için yapmışlar ve bu ibadetin hakkına riayet etmişlerdir. İşte Allah onlara kutsi nurlar ve nefsi kemaller cinsinden ecirlerini vermiştir. Bu ibadeti yapmayanlar ile peygamberlerin diliyle Allahın meşru kıldığı şeyi yapmayanlar fasıktır, yani o hükümleri yerine getirmekten ve o hükümlere inkıyat etmekten çıkmıştır. İşte bu izah Allah indindeki din ile halk indindeki din sözünün manasıdır.¹¹

Ayette geçen "İcat ettikleri din" ifadesi halk nezdindeki dine dair bir şahit getirme/istişhattır. Rahiplerin halktan uzaklaşıp riyazet etmeleri ve hakka yönelmeleri gibi, yaptıkları şeyler olan ruhbanlık, hikmetli kuralların, yani hikmet ve marifetin iktiza ettiği şeriatlardır. Bunlar bir nebinin zuhuru, nübüvvet iddiası ve mucize izharı gibi örfte bilinen şeylerden hasıl olmamıştır. Onlar özel bir tarihin vaz'ı ile ihtira olunmuştur. Bu kurallarda mevcut olan hikmet ve maslahat, ilahi şer'in vaz'ı ile maksud olan ilahi hükme ki, bu nefisleri ilmen ve amelen tekmil etmedir, muvafık olduğu için Allah onu bütün insanlara farz kılmadığı halde kendi indindeki muteber saydığı gibi bunu da muteber saymıştır. Bu, avamın değil havasın tarikidir. Zira herkes riyazetin meşakkatine katlanamayacağı gibi, özel tarike de giremez. Bu kanunlar onlarda bilmedikleri özel bir vecihten hasıl olmuştur. Onlar, Allahın onlara farz kılmadığı yemeyi ve konuşmayı azaltma insanların arasına karışmama, onlardan halvet ve uzlet, orucu artırma, uykuyu azaltma, devamlı zikretme gibi nebevi tarike zait işler ortaya koymuşlardır. Onlar nebevi tarike aykırı olan haram şeyi içme, putlara tapınma gibi şeyleri getirmemişlerdir. Onlar farz kılınmadığı halde, bunları yaparken, Allahın rızasını aramışlardır. Bunları kendileri için yapmayı vacip görenlere ecirleri verilmiştir. Yani onları yerine getirenlerin inancı o ki, bunu eda edenler için Allah rızası ve ahiret sevabı hasıl olur. Yani nefisleri için vaz olunan bu kanunlara inkıyat etmeyenlere Allah da inkıyat etmez. Zira asalet yoluyla o kanunların teşri kılıcısı odur.¹²

¹¹ Kayseri, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: Celaleddin Aştıyani, Tahran 1375, 667-8.

¹² Kayseri, *Şerh*, 670-2.

Kayserî'nin diğer şarihlerden farkı, beşeri dini vaz eden kimselerin hidayete eren ve iki alemi de tefekkür eden kimseler olmasıdır. Onlar ubudiyet ve rububiyet makamını bildikleri için, Allahın yaratmasına, verdiği nimetine ve hidayetinde şükür olarak hikmet ve marifetin iktizası olan bu şeriatı kendilerine vaz eylemişlerdir. Beşeri dinin gayesi, nefislerin ilmi ve ameli açıdan yetkinleşmesidir. Bunlar avam için değil havas içindir. Beşeri din, nebevi tarike aykırı şeyler getirmediği gibi, onları eda etmeyen fasık olur.

☞ İbn Türke (1369-1432)

Halkın vazedig de Allahın itibar ettiği dinin açıklaması şöyledir: İcat ettikleri ruhbanlık, hikmetli kurallar, özel ve maznun sırlardır. Bir rasul onları bilinen yollarla getirmiş değildir. İbn Türke'ye göre, bu ifadeyle mutlak olarak rasulun getirmediği şeyler sanılmamalıdır. Bilakis şer'i örfte malum olan özel yolla gelmiştir. Şer'i örf, fakaha imamlarının ve ahkâmın istinbatındaki müçtehitlerin girdiği yoldur/meslektir. Tahkike göre, son peygamberin diğer sırları ve hikmetleri getirmesi gereklidir. Fakat o umumi örfte malum olan tarik üzere getirmez. Zira umumi örf ehlinin idrak düzeyi/medariki henüz buluşa ermemiştir. Bu sebeple onların makamlarına tenezzül ve akıllarının ve fehimlerinin miktarına göre konuşmak gerekli olmuştur. Onların örfüne göre Şeyh-i Ekber demiştir ki "Bunlardaki zahir maslahat ve hikmet maksatta ilahi vaz'ı ile muvafık olduğu için": Yani bu maksat, kemali gayeye yönelmektir, bu da vücudi nazım ve şühudi süluktur ki, bu da insani kemal hareketinin yönüdür. Allah kendi nezdindekine itibar ettiği gibi onlara farz kılmadığı halde ona da itibar etti. Zira onlarla kendi arasında, bilmeyecekleri şekilde inayet ve rahmet kapısı açılmıştır. Oysa onlar ilim ve marifetin fikir ve nazarla tahsil edildiğini düşünüyorlardı. Onların evliya ve enbiyaya intisapları da yoktur. Allah onların kalplerine teşri kıldıkları şeye tazim etmeyi yarattı. Umum için olan nebevi tarikin dışından bir şeyle onlar, kendilerine dönük inayetin karşılığında uygun bir şükür olsun diye Allahın rızasını talep etmektedirler. Zira ruhbanlık, kendileri katından gönüllü olarak kendilerine ilzam ettikleri şeye göre ziyade bir ibadettir. Bu, Müslüman mutasavvıfların ve diğer dinlerdeki sünnetine benzer. Allah onlara ecirlerini, yani rızasını vermiştir.¹³

İbn Türke'nin diğer şarihlerden farkı şöyle ortaya çıkmaktadır: Ruhbanlık hikmetli olmasının yanı sıra özel ve gizli sırları da içerir. Beşeri din, herhangi bir nebi veya veliye intisabı olmayanların gönüllü olarak kendilerine gerekli gördüğü ziyade ibadetler olup, bu aynı zaman da sufilerin âdetlerine benzer. Zira Hz Muhammed'in son peygamber olması, gelecek ümmetin idrak düzeylerine uygun sırları da tazammun yoluyla getirmiş olmasını gerektirir. Sufiler arasındaki usul ve âdab çeşitliliği, bu gerekçeye dayandırılır. Beşeri dinin gayesi ise vücudi nazım ve şühudi olarak seyrü süluk içinde olmaktır. Yani varlık sayfasındaki yazıyı okumak ve her şeyde Hakka şahit olarak Hakka yürümektir.

¹³ Sainuddin Ali b. Muhammed et-Türke, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: Muhsin Peydafer, 2. Baskı, 1, 404-6.

Abdurrahman Cami (ö. 898/1492)

İlahi olsun beşeri olsun, Cami'ye göre, dinin ikisi de inkiyat olması hasebiyle Allah için olur. Halk nezdindeki din ruhbanlık olup, rahiplerin tarikidir yani İsa ümmetinden olan zahitler ve Allah'a süluk edenlerin icat ettiği yoldur. Hikmetli kuralları içerdiği gibi, ilahi hikmeti ve dini maslahatı içine alır. Bunları bir rasul bilinen bir yolla yani açık bir vahiyle getirmemiştir. Cami için feyzin bütün vasıtaları, Allah'ın rasulleridir. Rasulün getirdiği sadece enbiyaya has olan tarikle değil evliyayı da içine alan bir tarikle olmuştur. İşte bu icat edilen ruhbanlıktır. Halk nezdindeki din özel bir vecih üzere olan hikmetli kurallar olunca Allah katındaki din de başka bir vecihle o kurallardan ibaret olur. Halk nezdindeki din, ilahi vaz'ı ile olan ilahi şeriata gayede, yani ilmi ve ameli olarak nefislerin kemale erdirilmesinde muvafık olunca Allah ona da itibar etmiştir. Onlar ruhbanlıkla nebevi yolun dışında Allahın rızasını aramışlardır. Nebevi yolun dışında demenin manası şudur: Onlar nebevi tarike zait fakat gayede muvafık işler yaptılar. Bu işler ise Allahın onlara farz kılmadığı şeylerdir. Yine bu işler, sufiyyenin Allah vacip kılmadığı halde yemeği azaltma, orucu çoğaltma, günaha bulaşmaktan uzak durma, uykuyu azaltma, devamlı zikir gibi yaptıkları şeylerdir. Onlar ruhbanlıkla Allahın rızasını aradıkları ve onun Allaha giden bir vesile olduğuna inandıkları için ruhbanlığa inandılar ve onu sevdiler; bunun üzerine ecirleri de onlara verildi.¹⁴

Cami'nin buradaki farkı şudur: ilahi feyzin vasıtaları sadece peygamberler değildir, evliyayı da içine alır. Beşeri din böylece feyzin vasıtaları olup, ilim ve amel açısından nefisleri kemale erdirmek için vaz olunmuştur. Bu, nebevi tarik ile açığa çıkan dine ziyade olmakla birlikte gayede muvafıktır. Bir başka açıdan Allah katındaki din de beşeri dinde yer alan kurallardan ibarettir.

Cami bir diğer eserinde şunu kaydeder: Din, iki nevi olup, ilki Allah nezdinden emredilmiş olandır ve onu rasuller getirir. Şeri vaz'ılar, asli ve ferî hükümler halinde nazil olan kitaplardır. İkincisi ise muteber din olup, Allahın kendi katında meşru kıldığına itibar ettiği gibi ona da itibar eder. Çünkü muteber dinin garazı Allahın şeriat olarak vaz eylediği şeydeki irade ettiği şeye muvafıktır. Bu da ilmi ve ameli olarak nefisleri kemale erdirmedir. Muteber din de salah ehlinden bir taifeye göre istihsanen mebd ve meaş saadetine iletir, tıpkı Mesih dininin ulemasının icat ettiği Ruhbanlık gibi. Ecirlerini vermesinden maksat, kudsi nurlar ve şerefli ahlaktan ve fazıl melekelerden ibaret olan nefsanî melekeler gibi şeylerdir. Bu ümmetteki sufilerin tariki de böyledir. Onlar nebevi tariktekine zait şeyler getirirler ve bunlar Allahın farz kıldığı şeyin garazına muvafıktır. Nitekim yemeye azaltma, sözde ziyadeye ve halkın arısına karışmaya engel olma, halvet, uzlet, çokça oruç, az uyku, devamlı zikir gibi şeyler böyledir. Muteber dine dünyevi matlaplardan biri için değil de halisane Allah rızası için hakkıyla yani önce iman ederek sonra emredilene yaparak, nehyedilenden kaçınarak inkiyat eden kimse felaha erer ve ebedi saadetle ve sermedi kerametle fevz bulur.¹⁵

¹⁴ Abdurrahman Cami, *Şerhul-Cami Ala Fususil-Hikem*, Neşir: Asım İbrahim Kayyali, Beyrut 2009, 2. Baskı, 210-2)

¹⁵ Cami, *Nakdun-Nusus Fi Şerhi Nakşil-Fusus*, Neşir: C. Aştıyani, İran 1381, 174-5.)

Bu eserinde Cami ilaveten şunları belirtmiş oluyor: Artık hakkında konuşulan “beşeri din” değil “muteber din”dir. Şeriatta ortaya çıkan Allahın iradesine uygun olup, ona iman edip de eda edenler mebde ve meadin saadetine erişir. İlaveten şu yorum da vardır Allahın ecir vermesi demek nefiste açığa çıkan ilahi nurlar, yani marifetler ve nefsanî melekeler yani güzel ahlaklardır.

☞ **Abdulgani Nablusi (1143/1731)**

Nablusi, halk katındaki dine Allahın da itibar ettiği etmesini Allahın onu getiren kimseden kabul etmesi olarak açıklar. Zira kul, takatı kadar onu yerine getirmiştir. Hangi din olursa olsun Allah kimseyi vüsatının dışında bir şeyle mükellef tutmamıştır.¹⁶

Nablusi, ruhbanlığın korku anlamına gelen rehbetten ileri geldiğini belirterek onun rehbeğe nispet edilen haller veya ameller olduğunu kaydeder. Zira onların bu hal veya amellerle nitelenmesi ahirette Allah'ın ikabından korkmalarından ileri gelmiştir. Bu kimseler mensuh olmadan önceki İsa'nın milletine mensup olan kimselerdir. Dahası bu, umum hakkında bizim dinimizde/milletimizde gelmiştir. İcat etmelerinin manası ise akıllarının iyi gördüğü niceelik, nitelik ve bunlarla muttasıf olmak ve gereken şeyleri yapmalarıdır. Onlar bunların tamamını anlama hususunda akıllarıyla mana olarak kitap ve sünnet olarak hayal edilen şeye istinat edip, birbirine kıyas etselerdi hatalı bile olsa bu kabul edilirdi. Zira vüsatlarının sonu budur. Nitekim hadiste “içtihat edip de isabet edene iki ecir, içtihat edip de hata edene bir ecir vardır.” denir.

İbn Arabi'nin hikmetli kurallar olarak belirttiği ruhbanlık, Nablusi tarafından akıl ve dakik anlayış ulemasının hikmetleri olarak açıklanır. Ruhbanlığın vahiy yoluyla gelmediğini belirten Nablusi, İsa peygamber zamanında Calinus, Eflatun-u ilahî ve Aristoteles vb gibi mahir hukema olduğunu belirtir. Fetret zamanında İsa'nın dininden bir şey kalmadığı için bunların icat ettikleri kuralları ve kanunları vardır. İsa'nın ref'inden sonra İsa'nın ümmetinden olan ruhbanlar da yeryüzünde seyahat edip zamanlarındaki meliklerden kaçtıkları için ruhbanlığı icat ettiler. Akıllarıyla Hz. İsa'nın dinini/milletini tazim etmeyi ve onu yerine getirmeyi kanaatlarına göre istihsan eylediler. Ruhbanlık işte bu kurallardır. Bu ümmetin içinde de kullar ve zahitler nezdinde emirlere bağlanma ve nehiyelerden kaçınma hususunda buna benzeyen akli kanunlar mevcuttur. Bu kanunlar, Muhammedi şeriattın ahkâmı bilinmeden veya onu ortaya koyanlar adı görüşleri ve kesif tabiatlarıyla Allah'ın vasfen değil de aslen teşri eylediği ahkâmına ziyade ve noksan şeyler olarak istihsanen icat etmişlerdir.¹⁷

Nablusi'ye göre hukemanın vaz eylediği kurallardaki batın hikmet ve zahîr maslahat şâriin maksuduna muvafıktır. Şöyle ki bu ilahî maksut, nefsanî cehalet kirini ve zahirindeki ve batınındaki arzî tabiatın pisliklerinden temizlemesi için kadimden hadise ilişen bir şeydir. İlaveten gaybî hazrete inkıyat hususunda feleki mücerretlere ve kuds canibine katılması içindir. Buna bağlı

¹⁶ Abdulgani Nablusi, *Cevahirun-Nusus Fi Halli Kelimatil-Fusus*, Neşir: Dr. Asım İbrahim Kayyalı Darul-kuttubi-iilmiyye, Beyrut 2008, 339.

¹⁷ Nablusi, *Hallu Kelimat*, 340.

olarak fani alemde ayrıldıktan ve baki aleme ittisalden sonra daimi lezzetleri ve mülayim haller elde edilir. Bu maksat ve faideler ahkamı tahrir ettikten ve zahirde ve batında muktezası yerine getirdikten sonra eksiksiz ve ilavesiz bize nakledilen sahih şeraite mutabaat ile hasıl olur. Lakin bu miktar kul için nübüvvet zamanında hasıl olur. Bu İsa'nın nuzulü zamanında teceddüt edecektir.¹⁸ Maksuttaki muvafakat sebebiyle Allah, ruhbanlığı ve bu ümmette zikri geçen şeyleri itibara aldı. Bu nedenle Şari, müctehitlerin hatalı hükümleri için de sevap olacağını haber vermiştir. Müctehit olmayana da hatasına rağmen ona tabi olmasını vacip kılmıştır. Muktezasıyla amel ettikleri takdirde Allah onlara bunu meşru kılmıştır. Zira hakikatte Allahın bu ümmet için meşru kıldığı hükmüne ermeleri onlar için zordur. Kendi katından olana itibar ettiği gibi ona da itibar etti. Nefsul-emirde matlup bir şey olmasa da ruhbanlığı onlar kendilerine matlup olarak meşru eylemişler. Nablusi'ye göre bu durum kıblenin tayinine benzer. Soracak kimse olmadığında bir kimse namaz kılasa bir yöne doğru içtihat eder ve namazını o yöne doğru kılması vacip olur. Nefsul-emirde o cihat hatalı da olsa böyledir. Vakit çıktıktan sonra hatası açığa çıksa bile o bu namazından dolayı sevaba nail olur.¹⁹

Nablusi'nin söylediğinin özü şudur: Beşeri dini vazeden hukema, akıl ve fehim alimleridir. İsa'nın dinine tazim için ruhbanlar, ya istihsanen yahut Allah'ın ahretteki ikabından korkarak onu icat etmiştir. Allah kullarını gücü kadar mükellef tutar. Diğer taraftan, ruhbanların icat ettiği din de bizdeki kıblenin tayinine benzer. Hatalı da olsa sevaba nail olunur. Muhammedi ümmet için de bu husus söz konusu olup, akli kanunlar icat edilmiştir. Bunun dini bilmemekten veya istihsanen yapıları vardır. İcat edilen bu şeyler, cehalet kirini ve insanı yeryüzüne çeken tabiatın iktizası olan pislikleri temizleme amacına matuftur. Bir başka açıdan gaye, inkıyat hususunda mücerretlere ve kuds canibine yaklaşmaktır. Ancak bu sahih şeriata tabi olmakla ile gerçekleşir.

Avni konuk (1868 - 1938)

Allah indindeki din islamdır. İslam inkıyattan ibarettir. İnsanın vücudunun batın ve zahir iki itibarı vardır. Abdin batın ile inkıyadı, Hakkın gönderdiği peygamberleri ve haberlerini asla tevakkuf etmeden tasdik ile iman etmesidir. Zahir ile inkıyadı ise Allahın, rasulün dili ile kitabında ifasını emrettiği şeyleri uzuvları ile işlemesidir.²⁰

Halk indinde olup da Hakkın muteber saydığı din de iki çeşittir. Birisi fetret zamanında akıllarına olan has tecelli sebebiyle Hakk-ı vahidin vücudunu idrak eden ukela ve hükema tarafından vaz'ına lüzum görülen övülür kanunlardır. Eflatun ve Sokrat gibi hükemanın, nefis tezkiyesi için kendi milletlerine gösterdikleri tarik gibi. Diğerleri de enbiyanın getirdikleri şeriatlara inkıyat etmekle beraber nefis tezkiyesi için bu şeriatlara mugayir olmayarak kamil müminler tarafından vaz edilen mücahede ve riyazet tariki gibi meşakkatli

¹⁸ Nablusi, *Hallu Kelimat*, 341.

¹⁹ Nablusi, *Hallu Kelimat*, 342.

²⁰ Ahmet Avni Konuk, *Fususul-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, Yayına hazırlayan: Mustafa Tahralı ve ark., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, İstanbul 2017, I, 524-5)

işlerdir. Mutasavvifenin şer'i ahkam üzerine zait fakat şeriatın maksadına muvafık olarak vaz ettikleri âdab ve usul gibi. Muhammedi şeriaten önce İsevi ulema tarafından vaz edilen ruhbanîyet de bu zümredendir. Ukela ve hükema tarafından vazolunan övülür kanunların Hak indinde muteber olması ancak fetret zamanına mahsustur. Yeni bir şeriat ile bir peygamber geldiği vakit hüküm mensuh olup, hak indinde kadru kıymeti kalmaz.²¹

Ayetteki "İcat ettikleri ruhbanîyet" ifadesi hakkında Konuk şunları belirtir: Hükema ve ukalanın ibtida ve ihtira eyledikleri beyan buyurulan ruhbanîyet ve nefis tezkiyesi usulu öyle hikmetli bir kanundur ki, mucize, nübüvvet iddiası ve vahiy tarikiyle zuhur eden ve umumi insanlar indinde malum olan bir rasul, o hikmetli kanunları örftede malum olan özel bir tariki ile yani nübüvvet ve vahiy tarikiyle Allah canibinden getirmemiştir. Belki İsa'nın dinine mensup olan ulemanın ve din-i Muhammediyeye tabi bulunan salihlerin veyahut bir peygamberin dini hükümleri cari olmayan kavimler arasında bu fetret zamanında yaşayan ukela ve hukemanın kalplerinde Allah indinden vaki olan ilham ve ilka ile o hikmetli kanunlar takarrür eylemiştir. Şer-i ilahiden, maksud olan hükmü ilahi, nakıs nefislerin ikmali olduğu ve bir peygamberin dinine tabi olan ulema ve suleha ile zamanı fetretteki ukela ve hukemanın vazettikleri usul ve kanunlarda zahir olan hikmet ve maslahat dahi, keza nakıs nefislerin ikmali bulunduğu cihetle bu zevatı kiramın maksudları şeri ilahiden maksud olan hükm-ü ilahiye muvafık gelmiştir. Bunun için Allah bu hikmetli kanunları o zevat üzerine farz kılmadığı halde kendi tarafından inzal buyurduğu şer'e itibar eylediği gibi muteber addetmiştir.

Beşeri dine tabi olma fikrinin doğuşu da Konuk'a göre şöyledir: Allah kendisi ile bu zevatın kalpleri arasındaki engelleri kaldırmış, onların vukufiyetleri olmadan kalplerine bu vazettikleri kanunlara tazim ve riayet hissini vermiştir. Bu zevat-ı kiram ile onlara tabi olanlar bu kanunlara tazim ve hükümlerini de icraya riayet neticesinde taraf-ı ilahi ile bilinen tarik-i nebevinin gayrı tarik üzere Allahın rızasını talep ederler. Nübüvvet ile gelen şeraitte, itaat edenlere ne gibi mükâfat verileceği cenabı Hak'tan sarahaten vaat buyurulmuştur. Fakat bu zevatın vaz ettikleri kanunların tazimi ve hükümlerine riayet neticesinde ne gibi bir mükâfat verileceği meçhuldür. Ancak ehli din olan ukela düşündü ki, insan hayvanın bir nevidir. Fakat onda diğer hayvanlarda olmayan bir hassa vardır. Onlara göre, Cenabı Hak'tan indirilen şeriat, insanda galebe çalan hayvanlığını izalesi ve batını olan nefis-i natıkasını tasfiye içindir. Bu maksada hızla ulaşmak için yemeyi ve uykuyu azaltma ile riyazet ve zikre devam etme gibi nebevi tarik ve şer'i ahkam üzerine zait olarak birtakım usul vaz etmişlerdir. Bu usul şer'i ilahiden maksud olan ilahi hükme muvafık geldiği için, sünneti hasenedir, bidat değildir.

Fetret zamanındaki hükemaya gelince onlar aklen düşündüler ki, kâinatın heyeti mecmuasını yerli yerinde icad ve tedbir eden bir hikmet sahibi Sanat-kâr vardır. Her bir eşya kemale dönüktür. Bunlar içinde en mükemmeli de insandır. Zira o müdrîk ve mütefekkindir. Bunun yanı sıra o hayvanın bir nevidir.

²¹ Konuk, *Şerh*, I, 525]

Onun kemali idrak ve tefekküründe olduğu için, bu cihetini ihmal etmesi ve hayvanlık cihetine yönelerek onun gereği olan şeylerde boğulması noksanını doğurur. Bu hal ise yaratılış maksadına mugayirdir. Bu sebeple insanı kendi kemaline yöneltmek için hayvanlığına bir bağ takmak lazım geldiğini düşünmüşlerdir. Bu gayeye ulaşmayı temin etmek için zikri geçen hükema bir takım usul ve kaideler vazetmiştir. Sanatkarın vahdetine ve insanın batınına tenvir etmeye dair eserler yazmışlardır. Bu usul ve kaideler onlara ilham tariki ile varit olmuştur, Yunan hakimlerinin bazılarına vaki olan ilhamlar gibi. Fakat Çin'de tenasüh fikrini neşreden Konfüçyüs ve Hind'de putperestliği vaz eden Buda, Mecusiliği ihdas eden Zerdüş't ve emsali bu zümreden değildir. Onlara vaki olan ilka, İlkayı şeytanidir. Zira alemin heyeti mecmuası, fiilî kurandır. Lafzî Kuran, nasıl bazı kimseleri saptırma/idlal etme, bazı kimselere de hidayet verme (Bakara, 2/26) vasfını haiz ise fiilî Kuran da öylece bu vasfı haizdir. Çünkü ilahi isimler karşılıklıdır, mütakabildir. Alem ise ilahi isimlerin mazharıdır. Daima hak mukabilinde batıl, batıl mukabilinde hak tezahür eder.

İmdi bu kanunları kendi nefislerine meşru kılan ulema ve ukala, onlara uyması teşvik edilen kavminin fertleri ancak Allahın rızasını talep için o kural ve kanunlara hakkıyla riayet ettiler. Bu usul ve kaidelerin hakikatine bu ilahi rıza için itikat eylediler. Allah da onlara "iman edenlere biz ecrini verdik", buyurdu. Kendileri için ulema ve hükema tarafından bu şer' ve vaz olunan birçok kimse fasıktır, yani bu kanunlara inkıyattan ve bunları hakkı ile kaim kılmaktan hariçtirler. Bu ibadete inkıyat etmeyen kimselere bilasale onun teşri edicisi olan Hak, o kimseleri razı kılacak şey ile onlara inkıyat etmiş olmaz. Yani bu hükümler bir peygamber tarafından tebliğ edilmediğinden bunlar ile amel vacip değil ise de onlar mahza rızayı ilahiyi tahsil için bu ahkam ile amel etmeyi kendi nefislerine vacip kıldıklarından ve hakkıyla buna riayet edenlerden Allah'ın razı olacağını itikat eylediklerinden Cenab-ı Hak da bunlara kutsi nurları ve nefsi kemalatı, cennet, hayır ve sevap gibi kendileri razı edecek şeyleri ecir olarak verdi. Bu kanunlar ulema ve hükemaya Allah tarafından ilham tarikiyle varit olduğundan onun teşri edicisi bilasale hak olmuş olur. Bunlara inkıyat etmek Allaha inkıyat etmektir. Allaha inkıyat edenlere Allah da bir şey vermek suretiyle inkıyat etmiş, münkad olur. Bu hükümlere riayet etmeyen fasıklar ise Hakka inkıyat etmediklerinden Hak da onlara bir şey vermemek suretiyle muamele eder, onlara münkad olmaz.²²

Konuk'un farklı tarafları şöyle özetlenebilir: Beşeri dinin iki manası vardır. Biri fetret zamanına mahsus olup, o dönem itibariyle geçerlidir. Bir peygamber gelince mensuh olur. Nitekim özel bir tecelli ile Hakkı idrak eden Sokrat ve Eflatun gibi hukema, bir takım kanunları gerekli görerek vaz etmişlerdir. İkincisi ise bir peygamberin şeriatına inkıyat ederek ilaveten nefis tezkiyesi için kamil müminlerin vaz eylediği riyazet ve mücadele gibi şeriata mugayir olmayan zor işlerdir. Sufilerin şeriata zait fakat maksatta muvafık usulü böyledir. Beşeri dine ittiba eden insanların alacağı ecir şeriatteki gibi açık olmasa da ukela şöyle düşünmüştür: İnsanda hayvanlık galebe çalmaktadır. Şeriatın

maksadı da bu galebeyi gidermek ve nefsi natıkayı tasfiye etmektir. İnsanı bu hedefe süratle yaklaştıran bazı usuller vardır. Bunlar şeraite ilave fakat muhalif olmayan şeylerdir. Bu sebeple onlar sünneti hasenidir, bidat değildir. Alacakları ecir de kutsi nurlar, nefsanî kemaller, cennet, hayır ve sevap gibi insanı razı edecek şeylerdir. Ne var ki, Kuran ayetleri nasıl kiminin hidayetine kiminin de idlaline sebep oluyorsa ilahî isimlerin tecellisi olan alem de böyledir, bu sebeple tenasüh, putperestlik öğütleyen beşerî dinler muteber değildir.

☞ Sonuç ve değerlendirme

Din, inananları doğrudan, inanmayanları da dolaylı olarak etkiler. İnsanın güven ve umut dünyasına seslenmesi, ona bir takım değerler sunarak yaşam tarzı göstermesi, inananlar arasında birlik ve beraberlik oluşturması dinin bu dünyadaki pratik karşılıkları olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte farklı dinlere inanan insanlar vardır. Üstelik bu dinlerin bir kısmı beşerî kaynaklı dinlerdir. Onlara inanıp da pratiklerini yerine getirenlerin durumu ne olacaktır? Yine Müslüman olup da dinde olmadığı halde ona ilave edilen şeylerin hükmü nedir? İşte İbnü'l-Arabî ve şarihleri çerçevesinde bu sorunu gündeme alarak önerilen çözüm yolları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan açıklamalara göre din insanın boyun eğmesinden ibarettir. Bu sebeple ister ilahî ister beşerî olsun insandan beklenen, konulan kurallara boyun eğmesi, itaat etmesi gerekir. Bunu yapan kimse dinî ayakta tutmuş olur. Konulan kuralların rast gele değil hikmetli kurallar olması gerekir. Bu da ancak seçkin insanlar aracılığı ile mümkün olur. Nitekim bu kimseler, ehli salah, hukema, evliya, uzema, kümmel-i müminin, fehim uleması vb adlarla anılmıştır. Zira bu kimseler kural koymanın amacını bilip, bu amaca götüren yolları ve teknikleri iyi görürler. Açıklamalarına göre insan, mülk ve melekut, yani fizik ve metafizik alem hakkında tefekküre dalınca rabbi olduğunun idrakine varır. Kendi durumunu da kulluk mertebesinde görür. Bu sebeple yaratıcıya tazim, verdiği nimetlere şükretmek maksadıyla kendisini bir takım işlerle yükümlü tutar. Esasında bu, bazı ahlak kitaplarında yaratıcıya dönük vazifeler başlığı altında ele alınan hususlardır. Bunların, düşünürlerimiz tarafından da gündeme alınmış meselelerdendir. Burada en çok üzerinde durulan husus, beşerî kuralların konuş gayesidir. İbnü'l-Arabî'ye göre bu gaye, Allah rızası iken şarihlere göre, Allah'ın rızası ve onu tazim etme, verdiği nimetlere şükür, mücerret varlıklar alemine yönelme gibi hedeflerdir. Bunlar, aynı zamanda ilahî dindeki hükümlerin vaz'ı gayesidir. İşte bu sebeple İbnü'l-Arabî ve şarihleri bu maksatla vaz olunan beşerî dinî Allah'ın da muteber gördüğünü söylemişlerdir. Kimi şarihler beşerî dinî, fetret dönemiyle sınırlandırırken İbn Türke, Konuk gibi kimileri de İslam ümmetinden olan bazı salihlerin dinde olmadığı halde ilave ettiği bir takım usul ve erkânı buna dahil etmişlerdir. Ancak bu ilaveler ilahî dine asla muhalif olamaz. Bilakis onda ilahî dine muvafık olma şartı aranır. Nitekim burada bidat kavramını gündeme alınarak bu ilavelerin bidat olmadıkları notu düşülmüştür. Şerhler içinde meseleyle ilgili en geniş açıklamanın Kaşani, Nablusi ve Konuk tarafından yapıldığını belirtmek gerekir.

Bilhassa Konuk beşeri dinleri, vahiyle mukayese ederek onun idlal ve hidayet yönünden farklı olabileceğine dikkat çekmesi diğer şarihlerde görülmeyen bir açıklamadır. Yine şarihlerin Eflatun ve Aristo gibi meşhurları hikmetli kuralların vazıları arasında görmesi de ilginçtir. Beşeri dine boyun eğenlerin alacağı mükâfat açık olarak bilinmese de onların ecre nail olacakları kesin görünmektedir. Şöyle ki, bu ecir ahlaki şerife gibi bu dünyada ulaşacakları övülür bir hal veya cennet ve sevap gibi ilahi vaatlerle aynı olacağı düşünülmüştür.

Dikkat çekilen bir başka husus ise insan tarafından konulan bir takım hikmetli kuralların, şeriattın maksatları ile örtüşüyor olmasıdır. Bu durumda günümüzde insan, toplum, trafik, çevre sağlığı, insan hakları vb şeriatla açıkça zikredilmeyen hükümlere uymak da gerekli olmaktadır. Zira bunlardaki gaye ile ilahi hükümlerdeki gaye birbiriyle uyumlu olmaktadır.

Kısaca İbn Arabi, hukemanın nefis tezkiyesi için vaz eylediği bir takım kuralları şer'i hükümlerle maksatta bir görmüş ve bunun Allah nezdinde de muteber olacağı fikrine kail olmuştur. Şarihler de onun fikrini açıklarken bir kısmı bunu fetretle kısıtlamış bir kısmı da Muhammedi şeriattın maksadına ulaşmada yardımcı olacağı düşünülen kuralları buna da dahil etmiştir. Hepsinin ortak kanaati Muhammedi şeriata hiçbir şekilde muhalif olmaması, maksatta muvafık olmasıdır.

☞ Kaynakça

- Abdulgani Nablusi, *Cevahirun-Nusus Fi Halli Kelimatil-Fusus*, Neşir: Dr. Asım İbrahim kayyali Darul-kuttubi-iilmiyye, Beyrut 2008
- Abdurrahman Cami, *Nakdun-Nusus Fi Şerhi Nakşil-Fusus*, Neşir: C. Aştıyani, İran 1381.
- , *Şerhul-Cami Ala Fususil-Hikem*, Neşir: Asım İbrahim Kayyali, Beyrut 2009, 2. Baskı
- Abdurrezzak Kaşani, *Şerhu Fususil-Hikem*, Tashih: Mecid hadizade, Tehran 2004.
- Ahmet Avni Konuk, *Fususul-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, Yayına hazırlayan: Mustafa Tahralı ve ark., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, İstanbul 2017.
- Ahmet Kamil Cihan, "Fususul-Hikem'de Din Kavramı" Tasavvuf | İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 [2008], sayı: 21, ss.145-159
- Davud El-Kayseri, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: Celaledin Aştıyani, Tahran 1375.
- İbnü'l-Arabî, *Fususul-Hikem*, Neşir: Ebu'l-Ala el-Afifi, Darul-Kitabil-Arabî, Beyrut 2002.
- Müeyyedüddin El-Cendi, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: C. Aştıyani, 3. Baskı, İran 2000
- Sadreddin Konevi, *Fususul-Hikemin Sırları*, çeviren: Ekrem Demirli, Kapı yayınları, İstanbul 2014.
- , *Nakşul-Fusus*, İsam: 10248.
- Sainuddin Ali b. Muhammed et-Türke, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: Muhsin Peydafer, 2. Baskı.